

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében
VIII.

Anyanyelvoktatásunk a Habsburg-birodalomban (1713–1830),
a reformkorban, a forradalom és szabadságharc korában (1830–1849),
a Habsburg önkényuralom idején (1849–1867)
az anyaországi oktatási rendszerbe tagoltan

IV.

Az anyanyelvű oktatásért...

A fenti adatok fényében vizsgálom meg azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen megszületett a magyar államnyelv, illetve végre polgárjogot nyert az anyanyelvű oktatás erdélyi és magyarországi iskoláinkban.

Az őshazában, a vándorlás korában folyó, szülői, szóbeli anyanyelvoktatásról, a honfoglalás kori oktatásról már szoltunk, s a szervezett írás-olvasás oktatásának első lépései is anyanyelven történtek, csak éppen a latin nyelv betűit, szavait, kifejezéseit oktatták. Bizonyára több alkalommal is felvetődött a magyar nyelv oktatásának kérdése, hiszen nyelvemlékeink bizonyítják, hogy sok magyar szót nem lehet lefordítani latinra, ezek megmaradtak magyarnak. Már Menandrosz Protiktor 582-ben írt *Hisztria* című művében szkíta nyelven valami „barbár igék”-ről írt, amelyeket a türkök mormogtak. (Ki tanította meg őket? Ők is átadták utódaiknak a „barbár” igéket?) Ibn Ruszta és Gardézi (930-ban) az etelközi magyarokról szólva főnöküket *K.n.d.b*-nek nevezi, s aki királyként uralkodik rajtuk: *Dzs.l.b.* (Ki nevezte meg először a főnöküket, s a királyt? Kitől hallotta?) S Bölcs Leó a IX. század végén a magyarok harci taktikáját mutatta be, de ezt a harci technikát is valakinek meg kellett tanulni valakitől, s valakiket meg kellett tanítani — magyarul?! Konsztantinosz Porphürogennétosz pedig *törzsneveinket* sorolta fel, mellettük a *Temes, Tatisz, Maros, Körös, Tisza* folyók nevét — 950-ben, s még a 896 örül született orosz *Nesztor* krónika is *magyar hegyről* írt... És Sankt Gallenben már Heribáld szerzetes értette is a kolostorba betérő magyarok nyelv-

vét... Kitől, kiktől hallotta az első magyar szavakat? Valamilyik szerzetestársa volt tanítója?

Nyelvemlékeink sora bizonyítja, hogy a latin csak átmenetileg volt az írás, olvasás tanításának nyelve, s a kolostori iskolákban is először anyanyelven oktatta a szerzetes az akkori deákoknak a latin szavak írását, egymás között bizonyára magyarul beszélgettek. Mátyás király is magyar anyanyelvére építette többnyelvűségét, mint ahogyan Apáczai Csere János is, aki magyarul mondta el székfoglaló beszédét, hangoztatta a magyar nyelvű oktatás-képzés szükségességét, s az első lépéseket is megtette Encyclopaediájában... S láttuk, hogyan sorakoztak neves íróink, költőink a magyar nyelv oktatásáért folyó küzdelem harcosainak sorában, hogyan szaporodtak az iskoláink, s terjedt, szélesedett a magyar nyelv utáni kívánság a legmagasabb fórumokig, a törvénykezés, az országgyűlésben lezajló vitáig.

1791. május 12-én született az *országgyűlés 1791:XVI. törvénycíkje*, mely elrendelte, hogy a gimnáziumokban, az akadémiákon és az egyetemen a magyar nyelv és írástan tanítására külön tanárt alkalmazzanak. 1792. május 20-án az országgyűlés törvényt alkot (*1792:VII.tc.*) arról, hogy az ország valamennyi iskolájában rendszeres tantárgy legyen a magyar nyelv. 1805. november 2-7. között tartott országgyűlésen törvény született (*1805:IV.tc.*), ez kibővíti a magyar nyelv jogait a latin rovására az államéletben. Ez évtől kezdődően a megyék sorra térnek át a teljes magyar nyelvhasználatra. Az 1806. évi *II. Ratio* az elemi iskolákban az anyanyelvű oktatást biztosította. Az 1825. évi magyar reformországgyűlésen újra felmerült a magyar nyelv kérdése, bizottságot is kineveztek, Mednyánszky Alajos vezetésével, s a bizottság a magyar nyelvet heti két órában kötelező rendszeres tantárgyként javasolta tanítani, 1833-ben Kölcsey Ferenc is képviselőként szólalt fel „a magyar nyelv ügyében”...

Kitérve az erdélyi küzdelmekre, itt mondjuk el, hogy az 1833. évi Unitárius Zsinatra érkezett névtelen javaslat az iskolai hálózat alsó tagozatának tanulmányi rendjéről, reformjáról szól: „...minden környékben állíttassék fel egy olyan iskola, hol a syntaxisig tanulnának, az *apróbb falusi iskolákban ne taníttassék a latin*, hanem aki tanulni akar, küldessék a környék főiskolájába...” A zsinat bizottságot nevezett ki a javaslat tanulmányozására, Bölöni Farkas Sándor és Gyergyai Ferenc mellett Brassai Sámuel is tagja volt a bizottságnak. Az 1839. évi nyári Főtanács ülésére ez a bizottság be is adta a munkát, de a Főtanács csak az alsóbb osztályú kézikönyvek készítése és kiadási módját állapította meg. Brassai ajánlkozott az ABC és a számvetés kidolgozására. A törvényelőkészítő bizottság munkálatai során az ismeretlen szerzőjű „Vélemény” írója kemény kritikát gyakorolt az alsóbb osztályok magán- és köztanításáról, s végső következtetése az, hogy *föl kell adni a latinul beszézés célját*. A harc azonban az elhangzott elvvel szemben azt az eredményt hozta, hogy az *1840. évi bölöni Zsinat* erélyes határozatot hozott a latin sikeresebb gyakoroltatására. De künn az életben s benn a diákok társadalmában már más szelek, ellenkező irányú szelek fújdogálnak. Tudjuk azt, hogy a magya-

mul megszólaló, beszélő diákokat megbüntették, de 1841. január elején a rektor azt jelentette, hogy az esküdtek „letett hitek ellenére” ebben az iskolai évben még egyetlen magyarul beszélő diákot sem jelentettek fel. Kőváry László szerint, ha feljeleni a diákokat, „az esküdtek nem volnának elégséges bátorságban az ifjúság előtt”. (Magyarul, az árulkodókat megbüntették volna.) Brassai Sámuel kapta azt a feladatot, hogy „ifjaink célirányosabb taníthatására nézve tervet dolgozzon ki”, s Brassai már 1841. augusztus 23-án, a *Korondon tartott zsinati gyűlésre* el is készítette előterjesztését, „az okon, mivel az iskolai előljáróság minden igyekezete mellett is *a latin nyelvhnek ifjaink általi beszélését bé nem hozhatta...*” A javaslat az igazgatóság neve alatt kelt, Iszlai László és Székely Mózes rektor aláírásával, „sürgető kötelességének érzi azt a nagy hézagot, amely az iskola és a világ műveltsége közt van, pedig nem remetéket nevelünk, hanem társaság polgárait, érezzük ifjainknak az élet legnélkülözhetetlenebb érdekében hátramaradását, s iskoláink hírének hanyatlását. A világ, tanítványaink, őseink kiáltják. Hogy a szépen kezdett épületet roskadni ne hagyjuk, hanem a sötét kamaráknak a kor derültebb szelleméhez méltó díszletet eszközöljünk... Őseink az akkori didaktika s pedagógia elveivel összehangzó polcra helyezték, de azóta e tudományok óriási lépéseket tettek, a 16. századból, 17., 18., 19. lett s mi a gyermek szűk köntösét a felserdült ifjúra akarjuk feszíteni. Künn a 19. század Argandi lámpájánál járnak, mi pedig iskoláink falain belül mind a 16. század pislogó mécsénél tapogatózunk.”

A teendők halmazából két pontot ragad ki, melyeket rögtön végre kell és lehet hajtani: „Alosztályú tanulóink bévett tanulási módja az értelemhez legkisebket sem szól, hanem egyedül csak az emlékezőtehetségre van alapítva. Azért tanulási folyama végén sem abból, ami az életre megkívántatik, sem ami esztét a felsőbb tanulmányokra alkalmassá teszi, semmit sem tud. A rendszer egyetlen tárgyat, a latin nyelv tanulását tűzi ki mind célul, mind eszközül. Az életre szükséges tárgyakat ez a rendszer a véletlen önkényére hagyja. Hazájáról, a földről, a természeti műveiről és törvényeiről, a számok és úralakok viszonyairól a tanulónak a legcsekélyebb ismeretei sincsenek...”

Javaslat: Az alsó tagozat álljon 7 osztályból. Ezek közül a 3 alsó a *hungarica*, a mai elemi iskola 4 osztálya, a 4 felső a *philologica classis*. Amabban csak magyarul tanítanak, de a harmadikban németül is. A magyar nyelvtan megismert szabályai alapján megtanulják majd a philologicában a latint „gyökeresebben és állandóbb esmérettel” 4 év alatt, mint eddig hosszabb idő alatt. A köztanítók *ne osztályonként, hanem szakonként* meghatározott óraszámokban tartsanak. A szakok: 1. latin, 2. magyar, német, 3. olvasás, értelemkéjítő gyakorlatok, természetrajz, 4. földrajz, történelem, 5. szám- és űrtan, 6. írás, rajzolás, ének, 7. vallás. Ezen a kidolgozott terv szerint hetenként meghatározott órákban taníttassanak. A latin tanítása a felső osztályokban megszűnik.

Ez volt az a javaslat, amelyet az 1841. augusztus 27-én, *Korondon tartott Unitárius Zsinat* érdemleges vita nélkül elfogadott (Gál Kelemen, 1935. 87-96.).

Az új rendszer előnyeiről szintén Gál Kelemen (1935. 102-107.) hallgassuk meg: „Az új rendszer segít a bajon, mert a három első osztály magyar lévén, a

többiekhez nélkülözhetetlen lépcsőül szolgál s egyszersmind »elemi« iskolája azoknak, akik nem akarnak tovább tanulni. Az anyai nyelven tanítás hasznát fejtegetni felesleges, a magyar nyelven tanítás a latin megtanulásnak nem áll útjában, sőt azt elősegíti, a magyar nyelv szabályainak az ismerete megkönnyíti a latin tanulását is... Brassai reformjának legkiemelkedőbb jellemvonása az, hogy a latin helyett az anyanyelvet tette a tanítás nyelvvé, s behozta az osztályrendszer helyett a szakrendszert.” (Kiemelés tőlem — M. F.)

Az új tanítási rendszer következményeit is tárgyalja Gál Kelemen (1935. 106-107): *Az anyanyelvnek a tanítás jogaiba való visszahelyezése*. Ez magával hozta a tanulmányokba való behatóbb elmélyedést, az ismeretek alaposabb megszerzésének lehetőségét. Később, 1857-ben, a németesítő iskolapolitika ellen a tanács jobbjára a Brassai javaslatából szedett bizonyítékokkal érvelt a német nyelv ellen, az anyanyelv mellett... Azt mondhatjuk, hogy az emberek tekintete egy régen elmúlt világból visszafordult a mai életbe, s ennek sürgő-forgó friss áramlatában észrevette a ma és a holnap szükségleteit. A XIX. század argandi lámpája, melyet Brassai elfogulatlan lélekkel lobogtatott, rávilágított a reális ismeretek és tudnivalók nagy fontosságára.

1844. november 13-án az országgyűlés több mint fél évszázados fokozatos átalakítás után teszi teljessé a magyar nyelv használatát az államéletben. A törvényhatóságok, a Helytartótanács, a törvényszékek mellett a közoktatás nyelve is magyar (1844.II.tc). A közoktatás teljes magyar nyelvűségének megvalósítására azonban sohasem került sor (Glatz Ferenc szerk., 1989. 132-142.).

„Jövője nyelvünknek ekkorig csak a szorosabb értelemben vett magyar nép szívében volt, ha ez elhalt volna, a nyelv nem élte volna túl, de most át van vité az életbe, megszűnt lenni csak ama nép nyelve, s vált a hazáévá” (Glatz Ferenc szerk., 1989. 138.) — fogalmazta meg 1844. január 30-iki, országgyűlési beszédében Szemere Bertalan (1812—1869), s egy másik képviselő „igazi pálfordulót” emlegetett, több mint fél évszázados, országgyűlésről országgyűlésre folyó küzdelem nyomán végre kiszorult a közéletből a latin, és megszületett a magyar államnyelv.

Nyugat-Európában a nemzeti nyelvek már a XVI-XVII. századra átvették azt a szerepet, amelyet a latin századokon át betöltött. A XVIII. század végi Magyarországon azonban, amikor az első nyelvi törvények megszülettek, a latin még jelentős pozíciókkal rendelkezett. Ez volt az államnyelv, a törvényhozás, a felső- és középfokú közigazgatás és igazságszolgáltatás, a felső- és középfokú oktatás nyelve, ez volt a tudományos nyelv és a római katolikus egyház nyelve is, noha csak kevesen, mintegy huszonötezen beszélhették. A mindennapi érintkezés nyelve az ország soknemzetiségű voltának megfelelően a magyar, a német, a horvát, a szerb, s Erdélyben a román volt. Anyanyelvükön oktatták a kisgyerekeket a számolásra, a betűvetésre, a hívők nyelvén hangzottak a prédikációk a templomokban, anyanyelvű volt a céhek, a falvak, a mezővárosok írásbelisége is, a városokban és a megyékben az élő nyelv már osztozott a hivatalos latinnal.

A felvilágosodás művelődési programja, a kibontakozó nemzeti átalakulás a soknemzetiségű Habsburg monarchiában, ezen belül Erdélyben is, kisebb-

nagyobb fáziseltolódással valamennyi etnikumnál életre hívta azt a törekvést, hogy nyelvét magas színvonalra emelve valamennyi nyelvi funkció ellátására alkalmassá tegye, egyúttal biztosítva minél szélesebb körű használatának jogát is.

Az 1790–91. évi országgyűlésen felvilágosult nyelvi törekvések, jogos nemzeti sérelmek és a rendi kiváltságrendszer fenyegető „némettel” szembeni idegenkedés együttesen formálta a követeléseket. 1844-ig hét törvény is született a közélet megmagyarosítására és a magyar nyelv minél szélesebb körű oktatására, s a magyar nyelv ügyének előmozdítása párosult a magyar irodalom és kultúra fellendítésének igényével (Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház stb.), majd a nemzeti színek és a címer használatát, magyar feliratú pénzek és pecsét bevezetését célzó követelésekkel.

Az évtizedek során át is alakultak a célok, amelyek a nyelvi követeléseket mozgatták, előbb a feudális *natio hungarica*, a nemesi nemzet közéleti pozícióit erősítették. Az 1830 körül színre lépő liberalizmus már a polgári nemzet megteremtését tűzte ki célul, s az ország minden lakosa egyenjogú tagja lesz e nemzetnek, s a liberálisok magától értetődőnek tekintették, hogy a *polgári nemzetet, közéletét is a magyar nyelv fogja össze*. (A nyugat-európai, más etnikai viszonyok mellett létrejött nemzetállamok példájára — egy állam, egy nemzet, egy nyelv.) Ez az út vezetett az 1830-as évek végétől arra az álláspontra, hogy a közélet és a felsőbb oktatás megmagyarosításának igénye mellé felerősödött a törekvés a *nem magyar népek* — legalább részleges — *asszimilálására*, a liberálisok abban bíztak, hogy a jogkiterjesztés majd csak a magyarsághoz kapcsolja a más ajkúakat. Például magyar tannyelvű iskolákkal, óvodákkal, a magyar nyelv oktatásával vagy a magyar nyelvű oktatással kapcsolják össze a nem magyar ajkúakat (Glatz Ferenc szerk., 1989. 138-139.). (Azt mondhatnók, hogy az előremutató, haladó, a társadalmi fejlődést szolgáló nyelvi harc olyan indulatokat hozott felszínre, hogy a más ajkú népek jogos követelését meg nem hallgató magyar liberálisok megnyerték a nyelvi csatát, de a magyar társadalom politikai csatáját elveszítettük...)

Jancsik Pál

A hóvirág átüt az avaron

Még úr a tél a fénylő havason,
de itt a cinke füttyét hegyezi,
a hóvirág átüt az avaron,
eloldódnak a tavasz szelei.

Visszatér olykor még a zord hideg,
az erdő hófoltokat rejteget,
de minden élő: rügy, mag s a szived
tudja, tavasz jön, áldott és meleg.

Ne mondd: ez már nem az én tavaszom,
a fejemen nem olvad el a dér.
A hóvirág átüt az avaron,
az ereidben megpezsöl a vér.

Tiéd is a tavasz virága, fénye.
Hajolj meg előtte, hajolj le érte.

Bálint napján

Váll váll mellett, kéz a kézben
a tündöklő fehérségben,
mennek a télbe, a hóba,
mennek örök idők óta.

Hiába a fagy, a szél is,
zöld tavaszban járnak mégis,
léptük nyomán remény terem,
virágot hajt a szerelem.

Ha még egyszer... Ó, be másképp...
Vagy ki tudja...? Nő az árnyék,
